
Recenze

Vojtěch Kolman: Co je dialektika?

Se zvláštním přihlédnutím ke Kleistově škole neřestí

Praha, Argo 2023. 560 s.

Novou knihu Vojtěcha Kolmana lze označit za velkou syntézu (jak rozsahem, tak tematickým záběrem) dvou období jeho dosavadní publikační činnosti. První období bychom mohli nazvat obdobím logiky a filosofie matematiky. V něm se autor od tímto směrem zaměřených, spíše techničtějších publikací, jako je *Filosofie čísla*,¹ propracoval k textům s větším záběrem, převádějícím principy jeho filosofického pojetí logiky a matematiky do širší filosofické oblasti. Za vrchol tohoto období lze nejspíše považovat spis *Idea, číslo, pravidlo*,² kde je Kolmanův výklad struktury vývoje logiky a matematiky veden analogicky k výkladům myšlení filosofického. Druhé období se vyznačuje méně technickými, pro širší veřejnost přístupnějšími tituly jako *O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat*³ a *Noc, v níž se pořádají medvědí hony na zajíce*.⁴ Ty jsou vystavěny na filosofické interpretaci kulturních témat hudby a humoru, a představují tak výstup z vysoce abstraktní, až technické logicko-matematické sféry do oblasti vysoké a populární kultury. Pozoruhodné přitom je, že Kolman napříč těmito publikacemi sleduje jednotný filosofický plán, jehož shrnutí a podstatné rozšíření přináší právě nová kniha o dialektice.

Již při letmém pohledu do jejího obsahu čtenáře zaujme specifická struktura. Text je členěn do pěti kapitol, které jsou vždy rozděleny do deseti podkapitol a proloženy překlady krátkých textů Heinricha von Kleista. (K jeho úloze v knize se vyjádřím později. Již zde se však sluší poznamenat, že přeložení Kleistových textů pro potřeby knihy samo o sobě není nevýznamným výkonem.) K hlavnímu textu jsou navíc připojeny dodatky, rozvíjející probíraná témata ve více či méně úzce souvisejících kontextech. Z toho lze cítit inspiraci Žižkovou „megaknihou“ *Less than*

1 Kolman, V., *Filosofie čísla. Základy logiky a aritmetiky v zrcadle analytické filosofie*. Praha, Filosofie 2008.

2 Kolman, V., *Idea, číslo pravidlo. Prolegomena k analytické filozofii, která se nechce stát přísnou vědou*. Praha, Filosofie 2011.

3 Kolman, V., *O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat. Od formy zobrazení k formám života*. Praha, Filosofie 2017.

4 Kolman, V., *Noc, v níž se pořádají medvědí hony na zajíce. Filosofický původ jazykové komiky*. Praha, Argo 2020.

*Nothing*⁵ s jejími intermezzy, nicméně Kolman má pro netypickou strukturu vlastní dobré důvody.

Především se čtenáři dává najevo, že dělení textu je do jisté míry umělé, tedy bylo by možné uspořádat ho jinak. Autor navíc sám předesílá, že kniha má „do jisté míry charakter hypertextu“ (s. 15),⁶ tzn. není třeba číst ji lineárně. Čtenář může dle libosti sledovat různé linie podle vlastních oborových preferencí. Kniha totiž využívá obdobný postup, jaký Kolman připisuje např. publikacím Ladislava Kvasze. Ty na sebe podle něj „zcela netriviálním způsobem navazují – nikoli lineárně, postupným přidáváním a rozšiřováním témat, ale iterací základního materiálu“.⁷ Obdobnou linii Kolman sleduje jak ve vlastní publikační činnosti obecně, tak v recenzované knize. Právě proto „hypertextová“ forma odpovídá záměru textu, jemuž jde o nasvěcování jedné centrální myšlenky – či spíše filosofické pozice – z mnoha různých úhlů. Autor sám hovoří o snaze poskytnout „dostatečné množství ‚empirického‘ materiálu, nad nímž lze příslušné dialektické pojetí zkušenosti [které je tématem knihy] dále rozvíjet“ (s. 80).

Právě šíře příkladů, skrze něž je Kolman schopen svou pozici ilustrovat, je jednou z největších předností knihy. Pasáže z dějin malířství a hudby najdeme hned vedle matematických a logických výkladů; epistemologické principy jsou přenášeny do politické oblasti a *vice versa*; nabídnuta je plejáda sebevědomých interpretací notoricky nejasných (nejen) filosofických výroků, od Hegelova tvrzení identity rozumného a skutečného přes Clausewitzův popis války jako pokračování politiky jinými prostředky až k tvrzení o smrti Boha (a to se nezmiňujeme o interpretacích Stalinových esejů). Tyto zdánlivě nesouvislé linie drží pohromadě právě přímý vztah ke Kolmanově základní filosofické pozici.

O jaké pozici tedy mluvíme? Je zjevné, že její obsah musí podstatně souviset s vyjasněním pojmu dialektiky, která je deklarovaným hlavním tématem knihy. Cestu za objasněním tohoto pojmu autor začíná – obdobně jako Hegel ve *Fenomenologii ducha*, která je koneckonců pro Kolmana jedním z hlavních referenčních bodů – u pojmu poznání. Ten je ovšem pojat nereduktivně, tzn. otázka po něm není položena pouze s ohledem na epistemologii, ale s ohledem na všechny tři základní otázky Kantovy první *Kritiky*. Neomezuje se tedy na zkoumání toho, co můžeme vědět, ale věnuje se také tomu, v co můžeme doufat a co máme dělat. Jinými slovy, autor též vyvozuje důsledky, které má jím zastávaná pozice v oblasti etické a politické, a to v míře, na kterou jsme v jeho tvorbě dosud nenarazili.

Kolmanův výklad se odráží od Kantova pojetí poznání jako syntézy aktivního a pasivního principu (smyslovosti a pojmové práce). Pojmová práce přitom není

5 Žižek, S., *Less than Nothing. Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*. London, Verso 2012.

6 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

7 Kolman, V., Zrození Kvaszova absolutního idealismu z ducha geometrie. *Reflexe*, 2020, č. 59, s. 189.

něco, co bychom teprve aplikovali na skutečnost, nýbrž je podmínkou možnosti zakoušení skutečnosti. Výsledkem aplikace našich pojmů na rozmanitost smyslového materiálu je klasické rozlišení mezi světem, jak se jeví nám, a světem, jak je sám o sobě. To přináší hrozbu pádu do tzv. „kantovské krize“, jak je známa právě od Kleista, dohnaného k sebevraždě (kromě jiného) děsem nad tím, že svět je možná nakonec zcela jiný, než si myslíme.

Kolman akceptuje (a již delší dobu rozvíjí) hegelovsko-wittgensteinovské řešení tohoto problému. To spočívá v tom, že „z předmětu poznání se učiní opět subjekt, totiž nějakého druhého já“ (s. 118). Tím poznání dostává společenský rozměr – co poznáváme, není přímo skutečnost, ale výklad skutečnosti, jak nám ho prezentují druzí, tedy primárně rodiče, následně učitelé a – v ideálním případě – čím dál tím širší okruh dalších lidí.

Protože objektivita je nyní garantována společenstvím, vyžaduje dosažení objektivitvy vzdát se do určité míry vlastní subjektivitvy ve prospěch celku, který musí můj nárok na pravdu uzнат, pokud má být pravdy dosaženo. Pravda se tak stává věcí participace na společném projektu, jak je v omezeném rozsahu zjevné už z toho, že pro její vyjadřování musíme používat jazyk, který není náš, ale darovalo nám ho společenství. Kolman ukazuje, že tuto závislost na jazyku, a tedy na společenství, filosofie reflektuje už od svých počátků v metodě platónské *diáiresis*, z níž vyplývá, že „slovu jsme již museli nějak rozumět, abychom se mohli k nějakému porozumění [tomuto slovu] vůbec dostat“ (s. 226–227). Tedy filosofické poznání je teprve vyjasňováním předfilosofického, „každodenního“ poznání, zajišťovaného společenským prostředím. Uvedená úvaha už naznačuje etický přesah těchto původně epistemologických tvrzení.

Důsledkem společenské povahy poznání je pak pro Kolmana jeho dynamičnost, paradigmaticky vyjádřená v Hegelově cestě zoufalství. Jestliže poznání není primárně poznáním nějaké věci, ale poznáním našeho poznávání, které je procesem, nemůže dojít naplnění v nějakém konečném stavu, ve kterém by už bylo vše poznáno, což by nám umožnilo celý podnik spokojeně uzavřít. Kolman tuto dynamičnost explikuje cvičením v popírání domnělých věčných pravd, jako je princip sporu, či tvrzení $1 + 1 = 2$. I tyto pravdy se ukazují jako důsledky kontextuálně podmíněných stipulací, jež nám umožňují systematicky uspořádat určitou oblast zkušenosti, kterou by ovšem v principu bylo možné uspořádat i jinak (tak jako kapitoly recenzované knihy). To autor explikuje (mimo jiné) na příkladu neeukleidovských geometrií – v makrosvětě vesmírných těles se navzdory našim intuicím rovnoběžky protnou. Postihnout tuto dynamičnost myšlení, spočívající ve schopnosti vytvářet diference a opět je rušit prostřednictvím diferencí nových, je pak právě úkolem dialektiky.

Jak naznačeno výše, kniha se zabývá i důsledky této pozice v různých dalších oblastech, včetně té, kterou bychom mohli nazvat existenciální: co si počít v situaci, kdy musíme rezignovat na přirozený požadavek shody našeho poznání se světem, jak je sám o sobě? (Což v sobě zahrnuje nutnost rezignovat na snahu dosáhnout

jednou provždy platné definice etických pojmů apod.) Navrhovanou odpověď lze přiblížit skrze Kolmanův průměr situace poznávajícího kolektivu ke skutečnému příběhu kanadské ženy, která se ztratila v lese, aby byla posléze nalezena další ženou, která se ovšem taktéž ztratila (viz s. 16). V Kolmanově (s nadsázkou vedené) interpretaci na tom v tu chvíli byly obě ženy lépe než obyvatelé blízkého města Baie-Comeau. Ti byli totiž také ztraceni, na rozdíl od žen si to ovšem neuvědomovali – a možná si to neuvědomují dodnes. Příběh je navíc instruktivní i v tom, že záchrana byla dosažena až po setkání s druhým (ženám se společně podařilo rádiem kontaktovat úřady). Řešením situace poznávajícího tedy není primárně najít cestu, ale najít druhého, tzn. smysl má být nalezen právě v kolektivu poznávajících a jeho činnosti, která je svým vlastním účelem. Lze to vyjádřit také figurou dobře známou např. z románů Johna Greena: Cesta je cíl.

Protože poznání je v knize chápáno v nejširším smyslu, zahrnuje i poznání etické, tedy poznání platných pravidel soužití s druhými. V kombinaci s pragmatickým pojmem poznání nás tak heslo „Cesta je cíl“ poučuje o tom, že cílem je neustále dynamicky se rozvíjející konstrukce vratké struktury soužití s druhými, v němž vědecké poznání tvoří pouze jednu složku. Proto také Kolman problém možnosti uzavřených celků rozehrává nejen v oblasti epistemologické, ale – s odkazem na Adorna – také v oblasti politické. Autor upozorňuje, že logika celků funguje jinak než běžná logika. Zatímco v běžné logice tvrzení „každé A je B“ implikuje tvrzení „neexistuje žádné A, které není B“, v logice celků je tvrzení „každé A je B“ možné jedině díky konstitutivní výjimce, tedy nutně platí také „některé A není B“.

Dobře to ukazuje Kolmanovo vzorové tvrzení „všechny peníze jsou falešné“. Abychom něco takového mohli tvrdit, musí pochopitelně existovat také nějaké peníze pravé. V morální oblasti obdobně fungují např. tvrzení typu „všichni lidé jsou zkažení“, kde konstitutivní výjimku typicky představuje sám mluvčí. Protože tedy každý celek něco nutně vylučuje, jsou představy o politických celcích vždy také výsledkem nějakého vyloučení. Tak „společnost slušných lidí“ implikuje definici slušnosti, která nutně označí část společnosti za neslušnou (protože bez existence této části by nemělo smysl dané tvrzení vůbec vyslovovat). Tímto způsobem si ovšem společnost zadělává na možnost čistek, protože s neslušnými lidmi se nedá jednat, a nějaká inherentní část společnosti je tak považována za nepatřičnou.

Řešení tohoto problému ovšem nemůže podle Kolmana spočívat ve zrušení každého vyloučení, protože to by znamenalo zrušení jakýchkoli rozlišení, včetně rozlišení typu zločince a nevinného, která jsou pro fungování společnosti nezbytná. Řešení je nalezeno v pozici, kterou lze nazvat hegelovským liberalismem. Ten na jednu stranu trvá na nutnosti pevného řádu. Tomu ovšem nepřipisuje žádnou absolutnost, a je tedy připraven podrobovat ho pravidelným úpravám, v ideálním případě prostřednictvím pravidelných voleb. Na morálně-politické úrovni se tak kopíruje výsledek epistemologické úvahy o nemožnosti dosažení absolutního poznání, a to s identickým výsledkem, kterým je potřeba ochoty střetnout se

s druhým, jeho představami a požadavky, namísto trvání na pravdivosti vlastního náhledu. A to nikoli kvůli vzletným morálním principům, nýbrž jednoduše kvůli skutečnosti, že pravda je konstruována vztahem jednotlivého já k – řečeno s Hegelem – já, které je zároveň my, tedy k já společenskému (jak dobře ilustruje vložený Kleistův text „O pozvolném zrození myšlenek z řeči“).

Z tohoto úhlu Kolman kritizuje totalitní politické tendence, jejichž původ ovšem opět neidentifikuje primárně v morální zkaženosti, nýbrž v nepochopení principu, jakým se společensky ustavuje pravda. Tak např. dialektický marxismus (oproti Marxovým raným spisům, jimž podle autora tuto výtku adresovat nelze) měl chybovat právě v tom, že předložil statické zákony pohybu, a tím ve skutečnosti dialektický pohyb zrušil. Protože učinil pohyb svým předmětem a nikoli svou metodou, nebyl schopen pohyb aplikovat na sebe sama, takže se nevyhnutelně změnil v rigidní celek vylučující alternativy. Dynamická povaha myšlení se proto nesmí vyjadřovat v systému zákonů pohybu. Mnohem lépe je dialektika ilustrována na paradoxech. Ty mají tu výhodu, že jejich tvrzení v nějakém smyslu zároveň platí i neplatí, tzn. internalizují pohyb do sebe sama. Právě proto je Kolmanova kniha psána se zvláštním přihlédnutím ke Kleistově škole neřesti, v níž se to paradoxy jen hemží: ctnosti se daří nejlépe v doupatcích neřesti, pravda je nepravděpodobná, nepřírozené je přirozené, řeč předchází myšlenka apod.

Pasáže věnující se politické oblasti jsou zároveň těmi, u nichž lze nejspíše očekávat kritickou reakci. Např. pojednání role Robespiera a Saint-Justa, vedené poněkud nekriticky přejatým prizmatem Hegelova výkladu Velké francouzské revoluce, nečiní zadost komplexitě jejich politického výkonu a historické role. Postavení jakobínů do přímé souvislosti se „stalinskou diairésis“ a Maovou kulturní revolucí se zdá být příliš zjednodušující, už vzhledem k tomu, jaká dědictví po sobě tato hnutí zanechala. Snad příliš zkratkovité soudy jsou vynášeny také při pojednání marxismu. Je třeba říci, že Kolman k tomuto směru v žádném případě nepřistupuje s předsevzetím odporem, jak bývá v našich končinách zvykem. Přesto lze pochybovat např. o tom, jestli je možné Marxovo přesvědčení o nevyhnutelnosti proletářské revoluce vyvrátit tvrzením, že kapitalismus v dějinách prokázal schopnost upravit sebe sama ve prospěch dělníků skrze zvýšení míry jejich participace na rostoucím bohatství, již Marx vylučoval. Nabízí se otázka, zda se kapitalismus, spíše než zvýšením participace dělníků na ziscích, neproměnil násobným zvyšováním produktivity, spolu s nepředvídatelným a ohromujícím rozvojem pohyblivosti kapitálu a přesunem nejhorších forem vykořisťování mimo mediální obzory, jak tvrdí např. David Harvey. Výhoda výše popsaného Kolmanova postupu spočívá ovšem právě v tom, že čtenář se od pasáží, v nichž s autorem těžko hledá souzvuk, může přesunout k těm, kde je to pro něj snadnější. Z nich pak vytěží předkládanou dialektickou figuru, kterou následně může svobodně aplikovat ve vlastních oblastech zájmu.

Pravidelní čtenáři Kolmanových publikací nenaleznou v předkládané knize radikálně novou pozici, najdou nicméně její bezkonkurenčně nejširší rozpracování,

které navíc jasně vykazuje známky dlouhodobého promýšlení a propracování materiálu. Kniha je díky tomu na filosofický spis až překvapivě srozumitelná a čtivá. Čtenář se tak nevyčerpá už při snaze pochopit, co se autor snaží vyjádřit, a zbyde mu více síly na myšlení s autorem, tedy promýšlení jeho pozice v nových kontextech. Právě k tomu kniha svou formou i obsahem vyzývá. Přijetí této výzvy je stimulujícím filosofickým zážitkem, který je škoda si odepřít.

Václav Sklenář

Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
vaclav.sklenar@upce.cz